

SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS PERSPEKTİFİNDEN ANALAR, TANRIÇALAR VE ANADOLU*

MOTHERS AND GODDESSES AND ANATOLIA FROM THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE PERSPECTIVE

Metin Erkan KAFKAS**

Öz

İnsanlık tarihi uygarlık seviyesine M.Ö. 10.000-8000 yıl önce yerleşik düzene geçerek ulaşmıştır. En eski ve en ileri düzeyde olan yerleşimlerden Çayönü, Çatalhöyük, Hacılar, Norşuntepe ve Köşk Höyük bölgelerinde 7000-8000 yıl önce yapılmış, ibadet nesnesi olarak kullanılan heykelcikler mevcuttur. Bu heykelcikler, binlerce yıl sonrasının insanların ellerinde bulunmakta, bugün hala “Tanrı Ana” heykellerinden bahsetmekteyiz. Somut olmayan Kültürel Mirasımız Perspektifinden Anadolu’ya bakıldığında benzersiz bir coğrafyanın, kültürel hazinenin mirasçılar olarak bu topraklarda yaşamaya devam etmekteyiz. Anadolu’da Tanrı Ana heykelcikleri boyutları ve soyutlama düzeyleri bakımından günümüz ürünleri kadar çağdaş bir estetik yansıtmakta, fakat Tanrı Ana, Bereket Ana ya da Ana Tanrıça kavramlarının anlamları maalesef yeteri kadar bilinmemekte, bu kavramlara hakettiği değer verilmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Ana Tanrıça, Tanrı Ana, Bereket Ana, Anadolu.

Abstract

Human history has reached the level of civilization 10.000- 8000 years ago by settling. Some of the oldest and most advanced settlements in Çayönü, Çatalhöyük, Hacılar, Norşuntepe and Köşk Höyük have statues that were built 7000-8000 years ago and used as worship objects. These statuettes are in the hands of people after thousands of years and today we are still talking about “Ana Tanrı” statues. From the perspective of our intangible cultural heritage we continue to live in Anatolia as the heirs of a unique geography and cultural treasure. “Tanrı Ana” figures in Anatolia reflect a contemporary aesthetic in terms of their dimensions and abstraction levels as a contemporary products but unfortunately the meanings of “Tanrı Ana”, “Bereket Ana” or “Ana Tanrıça” are not known enough and they are not given the value they deserved.

Keywords: Ana Tanrıça, Tanrı Ana, Bereket Ana, Anatolia.

---

*Bu araştırma, 18-19-20 Nisan 2019 tarihlerinde Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi’nde gerçekleşen 2. Somut Olmayan Kültürel Miras Çalıştayı’nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

**Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, mekafkas47@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4723-0482>.

1. Giriş

Anadolu, tüm yer küreye Tanrı Ana, Bereket Ana ya da Ana Tanrıça kavramını armağan eden topraklardır. Bu topraklarda yerleşik düzene geçip, tüm dünyaya yayılan Ana Tanrıça, Bereket Ana, Tanrı Ana gibi kavramlar, Somut Olmayan Kültürel Miras Kavramının en yaygın örneklerindedir.

İnsanın uygarlık düzeyinden ancak M.Ö. 10.000-8.000 yıl önce yerleşik düzene geçmesinden sonra söz edebiliyoruz. Dünyada bu dönemin en ileri düzeyde olan yerleşimleri Çayönü, Çatalhöyük, Hacılar, Norşuntepe ve Köşk Höyük yerleşmeleridir. Anadolu'nun antik uygarlık merkezleri olan ve dünyanın ilk büyük yerleşik yerlerinden günümüze ulaşmış Tanrı Ana heykelcikleri mevcuttur. Tanrı Ana heykelcikleri boyutları ve soyutlama düzeyleri bakımından günümüzde dahi çağdaş ve estetik görünüm sergilemektedir. Bereket, yaratıcılık, doğurganlık gibi söylemleri barındıran heykelcikler, uygarlıkların beşiği olan Antik Anadolu'nun somut olmayan Tanrı kavramını anlamlandırmaya yardımcı olmuştur.

Uygulama ekibinde bulunduğum "Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın / Anadolu Kadınının 9000 Yılı" Sergisiyle bizlerle buluşan heykelcikler, "Tanrı Ana" ve o insanların tanrı algısını anlama isteğini beraberinde getirmiştir.

2. Analar, Tanrıçalar ve Anadolu

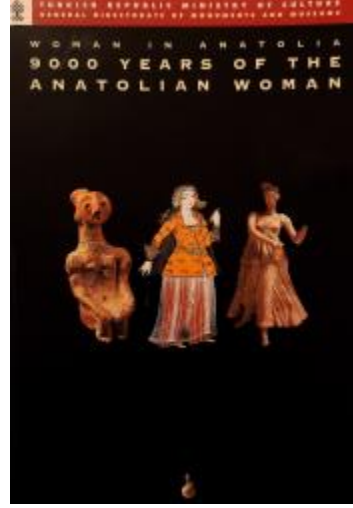
Sözlerime başlarken itiraf etmeliyim ki; Süleyman Demirel Üniversitesi 2. Somut Olmayan Kültürel Miras Çalıştayı'na davet edildiğimde, bu onore edici daveti kabul edip etmemek konusunda bir an durakladım. Çünkü bir araştırmacı ya da kuramcı değilim, böylesine özel içerikli bir sempozyuma ne tür bir çalışmayla katılıp, katkı sunabilirdim? Ben sanatçı bir öğretim üyesiyim. Karar vermeden önce "Somut Olmayan Kültürel Miras" kavramının neleri içerip neleri içermediği konusunu anlamaya çalıştım. Kavram neydi, neden böyle bir kavrama ihtiyaç duyulmuş ve UNESCO şemsiyesi altında organize edilmiş bir koruma faaliyetine dönüşmüştü. Daha önceleri yine UNESCO bünyesinde kültürel varlıklar, doğal varlıklar, mimari miras vb. konularda korumayla ilgili kararlar ve Uluslararası çalışma alanları oluşturulmuştu. O halde Somut Olmayan Kültürel Miras kavramı neydi ve ben bu kapsamda bu sempozyuma nasıl katkıda bulunabilirdim?

UNESCO toplantılarında konuyla ilgili terminoloji tartışmaları ve önerileri çok uzun yıllardan bu yana devam etmekteymiş. Kavramın bu denli uzun bir evrim süreci geçirdiğini bu arada öğrendim. Bu kapsamda daha önceden izlediğim çalıştaylarda kavramın daha çok Etnografya ile eşanlımlı kullanılıyor olması dikkatimi çekmekteydi. Bu kaynak taramalarımın anlayabildiğim kadarıyla; Somut Olmayan Kültürel Miras kavramı Etnografinin yeni adı değilmiş (Oğuz, 2013). Uzmanlık sınırlarımı daha fazla aşmadan bu konudaki uzun süreci kısa kesmek istiyorum.

Somut Olmayan Kültürel Miras kavramı için belki de benim katkı sunabileceğim alan 2004 Yılından bu yana yoğun bir sanatsal tema olarak ele aldığım ANA TANRIÇALAR olabilirdi. Zira Ana Tanrıça, Toprak Ana, Bereket Ana, Tanrı Ana gibi kavramlar, tıpkı onu doğuran yerleşik düzen gibi bu toprakların ürünü olarak yeşerip, tüm dünyaya Anadolu'dan yayılmışlardı. Bu kavramlar belki de türümüzün Somut Olmayan Kültürel Miras kavramının yeryüzündeki en yaygın örneklerinden birisidir. Bu yargıyı yine de konunun uzmanlarına bırakmak en doğrusu olacaktır. Yıllardır bu kavramın, Ana Tanrıça kavramının peşindeyim, bu konudaki çalışmalarımın seçilmiş bir grup görsel eşliğinde kısa bir sunumla bir sanatçının üretimleri çerçevesinde; Analar, Tanrıçalar ve Anadolu konularına kısaca bir değinmek uygun, belki de ilginç olabilirdi. Bu fikre ikna oldum ve şimdi aranızdayım.

1993 Yılında Kültür Bakanlığı tarafından Topkapı Sarayı'nda düzenlenen "Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın / Anadolu Kadınının 9000 Yılı" Sergisi uygulama ekibine davet edilmişim.

Bu davet öncesinde elbette, Anadolu'nun Ana Tanrıça heykelcikleri ve idelleriyle müzelerde defalarca karşılaşmış, göz göze gelmiş, incelemeye, anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmışım. Ancak bu kez "Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın / Anadolu Kadınının 9000 Yılı" Sergisi uygulama ekibinde sergi hazırlama sırasındaki karşılaşmalarımız daha önceleri müze ziyaretlerindeki karşılaşmalarıma hiç ama hiç benzememekteydi (Görsel 1).

Görsel 1. “Çağlar Boyu Anadolu’da Kadın/Anadolu Kadınının 9000 Yılı” Sergi Kataloğu, 1993, Kültür Bakanlığı, Topkapı Sarayı, İstanbul.

Çok etkileyici hatta sarsıcı diyebileceğim duygu ve düşünceler içindeydim. Zira yüzlerce Ana Tanrıça heykelciği ve idolleri, kimi arkeologlarımızın adlandırmasıyla “Tanrı Ana”, (Akurgal, 1998:5) kimilerinin adlandırmasıyla “Toprak Ana”, “Bereket Ana” (Sevin, 2002:69) heykelcikleri birer birer avuçlarımdan geçmekteydi.

Görsel 2. Çağlar Boyu Anadolu’da Kadın / “Anadolu Kadınının 9000 Yılı” Sergi Kataloğu.

Görsel 3. Çağlar Boyu Anadolu’da Kadın / “Anadolu Kadınının 9000 Yılı” Sergi Kataloğu.

İlk bakışta şaşırarak bir şey yokmuş gibi görülebilir. Ne de olsa tutmakta olduğunuz avuç içi kadar pişmiş toprak nesnelere! Sıra dışı denebilecek teknik özellikleri de yoktu üstelik! Oysa yaşadığım pratik bu kadar basit olmadı. Müzelerimize Anadolu'nun antik uygarlık merkezleri olan ve dünyanın ilk büyük yerleşim yerlerinden getirilmiş olan yüzlerce Tanrı Ana'nın kuşatması altındaydım (Görsel 2,3).

Görsel 4. Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın / Anadolu Kadınının 9000 Yılı" Sergi Kataloğu.

Görsel 5. Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın / Anadolu Kadınının 9000 Yılı" Sergi Kataloğu.

İnsanın uygarlık düzeyinden ancak M.Ö. 10.000 – 8.000 yıl önce yerleşik düzene geçmesinden sonra söz edebiliyoruz. Dünyada bu dönemin en ileri düzeyde olan yerleşimleri Çayönü, Catalhöyük, Hacılar, Norşuntepe ve Köşk Höyük yerleşmeleridir (Akurgal, 1998:5). Bu merkezlerde kimi 6000, kimi 7000 – 8000 yıl önce yapılmış kutsiyeti olan, tapınç ya da ibadet nesnesi olarak kullanılmış bu heykelcikleri yapan usta/ustalar neler düşünmüş, neler hissetmişlerdi? Yaptıkları bu kült nesnelere binlerce yıl sonrasının insanların ellerinde olabileceğini tahayyül edebilmişler miydi? Bu eski ustalarla ve toplumlarıyla empati kurmaya çalışıp, onların düşünsel sınırlarını anlamaya gayret ederken bir soru fırtınasına kapılmış olduğumu söylemek abartı olmayacaktır.

Görsel 6. “Çağlar Boyu Anadolu’da Kadın / Anadolu Kadınının 9000 Yılı” Sergi Kataloğu.

Görsel 7. “Çağlar Boyu Anadolu’da Kadın / Anadolu Kadınının 9000 Yılı” Sergi Kataloğu.

Görsel 8. Çağlar Boyu Anadolu’da Kadın / Anadolu Kadınının 9000 Yılı” Sergi Kataloğu.

Görsel 9. Çağlar Boyu Anadolu’da Kadın / Anadolu Kadınının 9000 Yılı” Sergi Kataloğu.

Acaba “Tanrı Ana” heykellerini de ilk üretmeye başladıklarında 1/1 ölçeklerine yakın boyutlarda yapmışlar mıydı? Yoksa teknik nedenlerle hep küçük boyutlarda mı üretmişlerdi? Bu küçücük nesnelere nasıl bir ruhani ve düşünsel ilişki kurmuşlardı? Ana ile evrenin yaratıcısı arasında nasıl bir düşünsel bağ kurarak “Tanrı Ana” kavramı ve fikri üretmişlerdi? Yeryüzündeki tüm canlılarda çoğalmanın, var olmanın kadın doğurganlığı ile ilişkisinden dolayı mı Tanrı kavramını Ana kavramıyla ilişkilendirmişlerdi? O nedenle mi yerleşik dönemle birlikte av ve

hayvan betimlemeleri yerini ağırlıklı olarak “Tanrı Ana”, “Toprak Ana”, “Bereket Ana” betimlemelerine ve kült nesnelere bırakmıştı? Toprağın bereketi, ananın bereketi ve Tanrı’nın bereketi arasında bir bağ mı kurmuşlardı? O nedenle mi Antik Yunan ve Roma’ya Kibele, Artemis, Venüs adlarıyla transfer edilen Hitit ve Asur’un Ma ve Kubaba gibi Tanrı Anaları köleci sistemin gelişmesiyle Baba Tanrı anlayışına geçerek Zeus’a, Apollon’a dönüşmüştü? (Strabon, 2015:4).

Sorularım çoktu ama ben bir arkeolog, antropolog, tarihçi, sanat veya kültür tarihçisi ya da halk bilimci değilim. Ben bir sanatçuyum ve öğretmenim. Maalesef bu soruların hepsine yanıt verebilecek uzmanlıklara da sahip değilim. Bir sanatçı olarak sanatsal üretimlerimin başarabildiğim kadar sağlam zemine basmasını, beslenmesi gereken kaynaklardan beslenmesini arzu ederim. Sorularımın nedeni de bu sanatsal üretim kaygılarımdır. “Anlamadığın şeyi görmüş

Görsel 10. Metin Erkan Kafkas
“Ana Tanrıçaya Dokunmak”
2015, Karışık Teknik, 183x93.

Görsel 11. Metin Erkan Kafkas
“Ana Tanrıçaya Dokunmak”
2015, Karışık Teknik, 183x93.

Sayılmazsın” (Borges, 1989:46) yaklaşımıyla düşündüm ki; anlamadığın kavramı resmedemezsin. Benim çabam esas olarak o nesnelere resmetmek değil, o nesnelere arka planını anlama gayretidir. O nedenle ‘Tanrı Ana’yı anlamak istedim. Bu nedenle resimlerim 6000, 7000, 8000 yıl önce yaşamış insanların Tanrıların resimleri değildir. O insanların Tanrı algılarını anlama çabasıdır. (Görsel 10, 11) Antik Anadolu’nun, sözcüğün gerçek anlamıyla

uygarlıkların beşiği, Antik Anadolu'nun somut olmayan Tanrı algısını anlama, anlamlandırma, çabasıdır. Ve günümüz için Somut Olmayan bir kültürel miras olarak her şeyden bağımsız zaten yaşamakta olan yaratıcılık, bereket ve analığı kaynaştırmış olan bu mirasın varislerinden biri olduğumu kanıtlama ve hak etme çabasıdır. 8000 yıl öncesinin Tanrı Anasıyla günümüzün Kaman, Koman, Kamana, Komanaları arasındaki binlerce yıllık soyağacını anlama arzudur (Alp, 2011:50).

Görsel 12. Metin Erkan Kafkas, “Ana Tanrıçaya Dokunmak”, 2015, Karışık Teknik, 120x100.

Kimi araştırmacılara göre tüm tarihi olduğu gibi, tarihsel devirler denilen dönemleri de değiştirebilecek gibi görünen Göbeklitepe insanın uygarlık denilen döneme geçişini daha eski tarihlere çekecek gibi görünmektedir. O dönem dünyasının yerleşik düzene geçmiş olan insanları ekip biçmeyi, hasat etmeyi bildikleri için mekâna ve toprağa bağlanmışlardır. Evcilleştirdikleri hayvanlar vardır. Ele geçen aletler kanıtlamaktadır ki; “Çayönü yerleşmesinde oturanlar Anadolu'nun en eski çiftçileridir” (Akurgal, 1998:5). Buğdayın bu coğrafyada evcilleştirilip, tarımının başlatıldığını da hatırlarsak, dünya açısından bunun ne anlama geldiği daha net anlaşılacaktır. Bu coğrafyanın nohut ve mercimeğin de tarihsel anavatanı olduğunu ve süreç içinde yeryüzünde evcilleştirilmiş büyükbaş memelilerin pek çoğunun bu coğrafyada evcilleştirildiğini de dikkate aldığımızda, Bereketli Hilal ve Anadolu'nun neden Tanrı Anaların da doğum yeri veya anavatanı olduğu daha net ortaya çıkacaktır. Bu on bin yıllık kavrayış ki bereketle ilgili, anayla ilgili anlayışlar biçim değiştirerek günümüzde dahi etkilerini hissettirmektedirler. Bin yılların Tanrı Ana algısı, bereketle, yaratıcılıkla, doğurganlıkla ve bugün anladığımız anlamıyla ana ve analara atfedilen onca veciz sözle kültür varlığımızda izleri

sürülebilir düzeyde var olmaya devam etmektedir. Zamanımı verimli kullanabilmek için analarla ilgili uzun söz listesine değinmeyeceğim.

Fransa'nın Lascaux (Lesgu), Chauvet (Şuve) ve İspanya'nın Altamira Mağaraları duvar resimlerden, Afrika, Avustralya gibi dünyanın pek çok yerinde yapılmış kaya üstü hayvan ve av resimlerinden bilmekteyiz ki başlangıçta insanlar birebir boyutlarda çizimler yapmışlardır. Soyutlama yetileri ve algıları geliştikçe çizimlerini küçültmeyi başarmışlardır. Soyutlama ürünü olan kaya üstü resimlerin yeryüzündeki en kalabalık örneklerini Orta Asya'da, bir dönem devasa bir göl olduğu çoktan kanıtlanmış olan Gobi Çölü çevresindeki kayalık bölgelerde, Lena Irmağı kıyılarında, Moğolistan'ın çeşitli bölgelerinde görmekteyiz. Ancak öyle görülüyor ki Anadolu Tanrı Ana heykelcikleri çok daha eski tarihli ve hem boyutları bakımından hem de sembolizmleri ve soyutlama düzeyleri bakımından neredeyse günümüz ürünleri kadar "çağdaş" bir estetik ve düşünsel düzey yansıtırlar.

Şair; ANADOLU adlı şiirinde der ki (Arif, 1998:77):

Beşikler vermişim Nuh'a

Salıncaklar, hamaklar,

Havva Ana'nı dünkü çocuk sayılır,

Anadoluyum ben, Anlıyor musun?

Avrupa Merkezci tarih, İstanbul'u "komutan Vizas'a dayandırıp 2500-3000 yıl öncesine ait söylencelere dayandırıyor. Oysa Küçükçekmece kıyılarındaki Yarımburgaz Mağaralarından bilmekteyiz ki; bölgede 8000 yıl önce yaşamış insanlar o bölgeyi yurt edinmişler. Fikirtepe, Hasanpaşa, Yoğurtcupark çevresinde Kalkedon'un Liman yapıları çıkmakta. Beşiktaş Barbaros Bulvarı bitiminde, günümüzden 3000 - 3500 yıl öncesine tarihlenen Asyatik (Türk) gömü alanları bulunmakta... Hem de üç beş tane değil 60 civarında. 8000 yıllık geçmişleriyle Marmaray buluntuları insanlık tarihini yeniden yazdıracak etkiye sahip iken, Göbeklitepe Ezber bozan bir öneme sahip. İnsanlık tarihi yeniden yazılmak durumunda. Bizlere ezberletilen "tarih" çöp oldu. YENİ bir TARİH yazmak gerekiyor. Ve Anadolu bu Yeni Tarihin baş rolünde. Bu onurlu görevi yerine getirecek tarihçilere ihtiyacımız var diye düşünmekteyim.

Somut Olmayan Kültürel Mirasımız Perspektifinden Anadolu'ya baktığımızda; benzersiz bir coğrafyanın, kültürel hazinenin mirasçıları olarak üzerinde oturmakta olduğumuz hazinenin hakkını vermekte miyiz diye sormaktan kendimi alamıyorum.

Makalemi sonlandırırken umuyorum ki; aramızda bulunan arkeolog, antropolog, tarihçi, kültür tarihçisi ve halkbilimci akademisyen meslektaşlarım benim; kesinlikle bir uzman sıfatıyla değil bir sanatçı olarak sorduğum sorulara daha doyurucu açıklamalar getireceklerdir. Niyetim asla ama asla saydığım bu alanlarda çalışmakta olan değerli akademisyenlerin “kita sahanlığına müdahale” değildir. Benimki İçten sanatçı sorularıdır. Ama son bir nokta var ki; bunu belirtmeden kürsüden inmek bu topraklara, Anadolu'ya haksızlık olur. Anadolu Tüm yerküreye Tanrı Ana, Bereket Ana ya da Ana Tanrıça kavramını armağan eden topraklardır. Bunun anlamını bilmeli ve bildirmeliyiz. Bu yanıla Anadolu yeryüzünde benzeri olmayan bir yerdir. Ona yazık etmeyelim.

Saygılarımla...

Kaynakça

Akurgal, E. (1998). *Anadolu Kültür Tarihi*, 3.Basım, Ankara: Tübitak, s.5.

Alp, S. (2011). *Hitit Çağında Anadolu – Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, 7.Basım, Ankara: Tübitak, s.50-51.

Arif, A. (1998). *Hasretinden Prangalar Eskittim*, 20. Basım, İstanbul: Cem Yayınevi, s.77.

Borges, J. L. (1989). *Kum Kitabı*, 2. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, s.46.

Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın /Anadolu Kadınının 9000 Yılı” Sergi Kataloğu, (1993). Kültür Bakanlığı, Topkapı Sarayı, İstanbul.

Oğuz, M. Ö. (2013). *Terim Olarak Somut Olmayan Kültürel Miras*, Yıl 25,Sayı 100.

Sevin, V. (2002). *Başlangıçtan Perslere Kadar Anadolu Arkeolojisi*, 5.Basım, İstanbul: Der Yayınları, s.69.

Strabon, (2015). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika Kitap: XII-XIII-XIV)*, 8.Basım, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.4.